

Kam po krizi?

Prispevek k oblikovanju trajnostne vizije prihodnosti Slovenije

1 Uvod

Dva dogodka sta povzročila, da smo Marta Gregorčič, Matjaž Hanžek, Lučka Kajfež-Bogataj, Lev Kreft, Ana Murn, Dušan Plut, Tine Stanovnik, Jožef Školč in Jože Trontelj – pripravili pričujoče besedilo: svetovna finančna kriza in gospodarska recesija ter začetek priprave nove strategije razvoja Slovenije. Prvi dogodek na svetovni ravni terja drugačno pojmovanje in ravnanje, drugi pa nudi okvir, v katerem moramo te spremembe udejanjiti v Sloveniji. V besedilu smo zajeli naše poglede na nekatere vzroke in okoliščine trenutne finančne krize in gospodarske recesije, ob tem pa predlagali nekaj zamisli, kako naj bi v prihodnosti urejali razmere za gospodarski razvoj, družbo in medčloveške odnose.

Kriza, ki ni le ekonomska, ampak še bolj socialna, vrednotna in okoljska, namreč kaže, da so načini preteklega ravnanja napačni in da **moramo** spremeniti naš pogled na svet, naše odnose z drugimi ljudmi in okoljem ter se predvsem zavedati omejitev, ki nam jih določa planet. Nakazali smo poti, ki jih moramo pri načrtovanju prihodnosti upoštevati, če hočemo živeti kakovostnejše življenje brez prevelikih pretresov in brez ogrožanja življenjskih razmer prihodnjih generacij. V ponujenem besedilu nismo imeli namena opisati vsega preteklega dogajanja, prav tako si ne domišljamo, da so naši predlogi popolni: naš namen je bil predvsem sprožiti javno strokovno razmišljanje o tem, kaj moramo storiti.

Izhodišča:

Zavedati se moramo, da je **naš planet samo eden, omejen in nikogaršnja lastnina** – dan vsem v varstvo in odgovorno rabo. Prav tako so omejene vse dobrine, nepogrešljive za življenje na zemlji: zrak, voda, tla in ekosistemi. Če to uničimo, poti nazaj ni – podnebne spremembe nam že izstavljajo račun za ignoranco v preteklosti. Dosedanje prepričanje, da je rast materialne blaginje lahko neskončna, je zmotno. Zato ga moramo spremeniti – količinsko usmerjenost spremeniti v prizadevanje za **kakovost**.

To od nas tudi terja, da razmišljamo in vse posege načrtujemo **dolgoročno**. Brez dolgoročne vizije razvoja je politika usmerjena le v vsakodnevne spore o trenutnih problemih, ki jih zato

rešuje stihijsko, brez razvojnega koncepta in brez skupnih ciljev.¹ Obenem se moramo pri načrtovanju zavedati, da so vsi podsistemi med seboj povezani – sprememba na enem področju življenja povzroči spremembe na drugih, te pa pogosto izničijo pričakovane pozitivne rezultate. Torej je potrebno načrtovati **celostno**: upoštevati medsebojno povezanost vseh delov družbe in njeno vpetost v priložnosti ter omejitve naravnih danosti in človeških zmožnosti. Končni cilj in namen je večja blaginja vseh ljudi.

Temeljni cilj je torej doseganje **blaginje** v širokem pomenu besede, ki se nanaša na zadostno gnotno podlago za vsakogar, na zdravje, varno okolje in varovanje narave ter dobre medčloveške odnose. Pri tako definirani blaginji dosežena višina bruto domačega proizvoda ni in ne more več biti edino merilo razvitosti države in dosežene blaginje, konkurenčnost gospodarstva pa ne več primarni razvojni cilj.

Da bomo lahko to dosegli, mora država prevzeti tisto vlogo, zaradi katere je sploh nastala: urejanje skupnih zadev, ki jih posamezniki vsak zase težje ali pa sploh ne morejo urejati. Država je odgovorna predvsem za uravnavanje ekonomskega, socialnega, prostorskega in okoljskega razvoja ter za zagotavljanje izobraževanja, socialne varnosti prebivalcev, zdravstvenega varstva in pravne varnosti, demokracije in človekovih pravic. Obstoječi sistem delovanja se mora spremeniti tako, da jo bo bolj povezoval z vsemi družbenimi dejavniki v prid celotne družbe, ne pa zgolj lastnih političnih ali interesov posameznih skupin. Država naj oblikuje in spremlja izvajanje konsistentnih, med seboj usklajenih politik, ki zadovoljujejo potrebe današnje generacije in to vsaj enakovredno omogočajo tudi prihodnjim rodovom.

2 *Preteklost*

Dosedanji globalni razvojni model, ki mu je pretežno sledila tudi domača politika, je izhajal iz ideologije **prevladovanja/gospodstva**: ekonomije nad ostalimi deli družbe in nad okoljem; denarja in materialnih koristi nad ostalimi spodbujevalci družbeno koristnega in kohezivnega delovanja; trga nad drugimi regulatorji ekonomskih dejavnosti; kapitala nad delom; enih držav ali narodov nad drugimi; ene skupine ljudi nad ostalimi in na koncu človeka nad naravo in

¹ Vsaka družba mora imeti dolgoročne cilje, ki so soglasno sprejeti (pri nas v Državnem zboru) in določajo srednjeročne strategije in kratkoročne ukrepe. Brez dolgoročnih ciljev je (razvojna) politika vpeta le v medsebojne spore, ne more mobilizirati ljudi, ni medsebojne solidarnosti in skupnega interesa. Odsotnost skupne vizije je tudi vzrok za drobitev slovenske družbe (teritorialno, politično, socialno, kulturno) in nezmožnost sodelovanja za uresničitev skupnih ciljev. Ta drobitev se kaže predvsem v nesodelovanju tako v vertikalni kot v horizontalni smeri. Vertikalna drobitev se kaže v vedno manjši udeležbi pri političnem odločanju, horizontalna pa v pomanjkanju solidarnosti in sodelovanja med državljanji. To pa družbo preveč deli in jo dela neučinkovito. Odnos med časovno dimenzijo pogleda v prihodnost in konkretnostjo načrtovanih ukrepov je obratno sorazmeren: daljši kot je pogled v prihodnost, bolj so cilji splošni.

okoljem. Nad vsem pa je prevladoval finančni sektor brez (realnega) denarja, ki je določal hitrost in smeri rasti vseh delov družbe.

Trg je izbiral zmagovalce, ki naj bi bili potrebni za *brezobzirno gospodarsko rast*. Pri tem ni izbiral sredstev (izčrpavanje planeta ali *rast brez prihodnosti*, kraja družbenega premoženja, *ugrabljanje države*², množenje konfliktov in vojn, krepitev kolonialnih in imperialnih strasti, krčenje socialnih, delavskih, političnih in človekovih pravic) in najpogosteje nagrajeval tiste, ki so delovali po netrajnostnih, neegalitarnih in celo proti-demokratskih, pogosto tudi nezakonitih principih. To je bilo in je obdobje doktrine *rasti* na račun izkoriščanja javnega dobra – obdobje *zmagovalcev in poražencev*. Bitka za zmagovalce – tekmovanje in ne sodelovanje med ljudmi – pa je imela tudi drugo stran: vse hujše izključevanje iz družbe vedno večjega števila in skupin ljudi. Politikam izključevanja je sledilo podrejeno vključevanje (*prekarizacija* in *fleksibilizacija* življenja in dela; šibitev solidarnosti med izključenimi; upad družbene odgovornosti in politične participacije itn.), politikam fragmentacije pa **razkrajanje socialnega tkiva** in **hromitev kohezije skupnosti**.

Zaradi takega odnosa do delovanja družbe je **količina** prevladovala **nad kakovostjo**: vedno več, namesto boljše, **poglabljala se je odvisnost** od razmer na globalnih in finančnih trgih, od porazdelitve ustvarjenega, od strukture in kakovosti gospodarske rasti, **netrajnostne politike** so zagrešile **ireverzibilne napake**, **odgovornost se je prelagala**: na prihodnje generacije, na mednarodne institucije, pa tudi na ranljive populacije, revne države in vse bolj tudi na posameznike. Vse to je vodilo v **prevrednotenje človekove ustvarjalnosti**: človek je postal le še sredstvo za povečanje dobička in materialne blaginje – *vložek* za večanje produktivnosti (*teorija človeških virov*). Posameznik je bil, kljub temu da je poskušal delovati kot dejaven in angažiran udeleženec v razvoju, izrinjen iz središča vseh vidikov razvojnih procesov za doseg družbene blaginje. Postal je golo sredstvo za doseg cilja – za *rast gospodarske rasti*.

Razvilo se je **tekmovanje v materialni potrošnji**, ki jo je spodbujal kapital, saj je to edini način delovanja tovrstnega kapitalizma. Ob tem se je – v večini držav razvitega kapitalizma – povečevala neenakost v dohodkih in potrošnji. Trganje socialnih vezi med ljudmi in izčrpavanje ter uničevanje okolja sta za družbo in okolje uničujoči posledici takega početja.

Ideologija prevladovanja v razumevanju družbe pomeni **enodimenzionalno razmišljanje**, ki ne upošteva soodvisnosti različnih podsistemov – ekonomskih, družbenih, kulturnih (vrednotnih) in okoljskih. Umanjkale so sleherne **vizije** družbenega razvoja. Edine cilje, ki so obstajali, je narekovala neoliberalna ekonomija: rast BDP kot sredstvo za povečevanje dobička lastnikov ne

² O ugrabljeni državi (*Captured state*) govorimo takrat, ko posamezne interesne skupine prevzamejo ekonomsko in politično moč, s tem pa vplivajo na odločanje in sprejemanje zakonov, ki dajejo prednost ozki skupini ljudi.

glede na posledice za človeka, družbo in okolje. Torej prevlada individualnih ciljev nad družbenimi, zgolj sebičnih koristi nad skupnimi. Čeprav je bila najglasnejša ideologija preteklih let umik države iz gospodarstva in drugih sistemov (minimalizacija vloge države, ukinjanje socialne države), so bila dejstva drugačna: država je še kako intervenirala, vendar predvsem v korist kapitala, ne pa v prid ljudem ali okolju.

Poudarjena materializacija in individualizacija življenja, pa tudi prepričanje, da vedno zmaga »najboljši«, so spremenili vrednotenje razvoja. Poglavitno merilo uspešnosti je postala rast materialnega standarda, pa čeprav *na račun zadolževanja*. Visoka gospodarska rast naj bi prinašala nove investicije in s tem povečevala zaposlenosti ter rast plač. Dobički, ki so se kopičili v velikih mednarodnih podjetjih in finančnem sektorju, pa so dejansko povzročili vse večjo negotovost, upad investicij in redčenje delovnih mest. Brezposelnost so v obdobju tako imenovane konjunktore zmanjšale le redke najbolj razvite države, manjšal se je delež plač v BDP, povečeval pa delež dobičkov. S tem se je seveda povečeval konflikt med delom in kapitalom. Ljudje so ob materialni zasičenosti in lažnem občutku »udobja« postajali še bolj ranljivi, vse manj pripravljeni na spremembe in življenje v nestabilnih ekonomskih, socialnih in okoljskih razmerah.

A tega materialnega bogastva nismo bili deležni vsi enako; po eni strani so se materialne dobrine in potrošnja množile, hkrati s tem pa se je denar prelival od revnih držav proti bogatim, enako znotraj držav od revnih regij v bogatejše, od revnejših k bogatejšim slojem; vsi skupaj pa smo trošili na račun prihodnjih generacij in okolja. Te procese povečevanja neenakosti in revščine, zmanjševanja vloge socialne države tam, kjer je bila ta že razvita, ali preprečevanja njenega nastajanja v nerazvitih državah, nove kolonizacije revnega juga in vzhoda ter ropanja naravnih virov, so v veliki meri upravljale mednarodne organizacije, kot so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, Svetovna trgovinska organizacija in z njimi povezane multinacionalne korporacije in agencije, v veliki meri pa tudi Evropska unija. Posojila in druge pomoči državam v stiski so pogosto pogojevale z zmanjševanjem socialnih in delavskih pravic, zmanjševanjem javne porabe za socialne transferje in pokojnine, hitrejšo privatizacijo in prenašanjem vloge države na zasebni sektor.

Imperializem finančnega sektorja se je končal z zlomom, ki je pahnil večino držav razvitega kapitalizma v hudo gospodarsko recesijo. Tako je bila država, ki je za korporacije v času gospodarske ekspanzije »moteč element«, prisiljena reševati ne samo finančni, temveč tudi realni sektor gospodarstva.

3 Premislek in odločitev

Vendar si finančni in gospodarski sektor po krizah relativno hitro opomoreta; *ostali deli družbe pa potrebujejo dalj časa.*³ Ta kriza je ponoven opomin, da se povprašamo ne le o konceptih razvoja posamezne družbe, pač pa predvsem o tem, kaj človeštvo v celoti in posameznica ali posameznik sploh želi. Zato **se moramo odločiti za bistvene in korenite spremembe.**⁴

Tu se ne smemo ustaviti le pri reševanju trenutnih finančnih in ekonomskih težav, ampak moramo iti globlje; ne smemo ostati le pri kratkoročnih nujnih ukrepih, ampak moramo poseči na vsa področja vsakdanjega življenja. Izhodišče za ukrepe naj bo predvsem premislek o dolgoročnih perspektivah in vseh posledicah razvoja – kar terja *strokovno* analizo preteklega dogajanja, še bolj pa premislek, **kakšno družbo sploh želimo**. Odgovoriti si moramo predvsem na vprašanja: Kaj kot družba hočemo? Kaj zmoremo? Kaj moramo za to narediti? Čemu se moramo odpovedati? Kdo mora kaj narediti? Predvsem pa se moramo vprašati, kako preoblikovati sistem, ki temelji na dominaciji. Ta **paradigmatski prelom** terja drugačen sistem vrednot, nove pristope, drugačna izhodišča razvoja, drugačne cilje, drugačne poti, orodja in tehnologije, kot smo jih samoumevno uporabljali in spodbujali do zdaj.

4 Smeri potrebnih sprememb

Za spremembo, ki bo delovala kot rez oziroma prelom z dosedanjo homogeno in netrajnostno paradigmo, je potrebno **družbeno soglasje o skupni viziji**. Slovenija *v preteklosti* sicer ni bila brez vizij, a so te izhajale predvsem iz velikih nacionalnih ciljev (osamosvojitve, sprememba političnega sistema, priključitev EU, NATO, OVSE itn.). Ko so bile uresničene, smo ostali brez novih. Pri določitvi vizije razvoja je smiselno temeljito premisliti naslednje temeljne razvojne dileme: na razvoj moramo gledati kot **prepleteno, med seboj odvisno spreminjanje različnih družbenih podsistemov**. Poudarjamo štiri najpomembnejše: *kulturni/vrednotni, okoljski, ekonomski/gospodarski in socialni*.

- **Kultura – vrednotni sistem družbene vzajemnosti in sodelovanja**. Pomemben je celoten sklop političnih, gospodarskih, družbenih in kulturnih vrednot in prepričanj, ki predpostavlja tako sožitje: **duh sodelovanja in delitve ustvarjenega** kot tudi

³ Lee in Rhee (v knjigi *Social Impacts of the Asian Crisis: Policy Challenges and Lessons*, 1999) ugotavljata, da ostane nezaposlenost velika še dolgo po koncu krize in stabilizaciji makroekonomskih spremenljivk, enako dolgo ostajajo nizke tudi plače, najbolj in najdlje pa čutijo posledice marginalizirane skupine ljudi.

⁴ Samostalni *krisis* izhaja iz grškega glagola *krinein*, ki pomeni *odločiti se*, zato *krisis* pojmuje kot **odločitev**. V prevladujoči rabi ima pasivne pomene, kot so hitro slabšanje gospodarskih razmer, pomanjkanje ali stanje, iz katerega ni videti rešitve. Mi pa smo se spopadli z njegovim aktivnim pomenom in premišljali nekatere smeri sprememb.

posameznikovo **samouresničevanje**. Za razvoj družbe je ključnega pomena **odnos do neznanega drugega**: ali ga imamo za sodržavljana, s katerim ustvarjamo in si delimo skupno blaginjo, ali pa ga vidimo le kot oviro na poti k naši osebni blaginji. V družbi, ki jo želimo, prevladujejo vrednote strpnosti, solidarnosti in sodelovanja, priznavanje avtonomnosti posameznika obenem s čutom odgovornosti za drugega, domišljija skupaj z ustvarjalnostjo in aktivno vlogo vsakega posameznika – postmaterialni vrednotni sistem. Za uveljavljanje teh vrednot pa mora skrbeti v prvi vrsti država z lastnim zgledom in z vzgojno-izobraževalnim sistemom.

- **Okolje.** Regionalno in globalno trajnostno sonaravno gospodarstvo se mora trajno prilagoditi večplastno pojmovani nosilnosti okolja; zmogljivost okolja za oskrbovanje z viri ter absorpcijo odpadkov in emisij so absolutne omejitve človekove gospodarske dejavnosti. Obstaja kritični naravni kapital, ki ga ni mogoče nadomestiti s tehnologijami, torej ga je potrebno absolutno zaščititi. Globalnost podnebnih sprememb, naglo napredujoče zmanjševanje biotske raznovrstnosti in vse večja ogroženost vodnih virov terjajo takojšne obvezujoče mednarodne dogovore. Gospodarstvo mora v ceno proizvodov in storitev vključiti pozitivne in negativne eksternalije okolja in upoštevati ceno ekosistemskih storitev. Trajnostna vizija napredka soodvisne svetovne skupnosti izhaja iz podmen okoljske etike, saj je uresničljiva zgolj z udejanjanjem znotraj generacijske, medgeneracijske in mednarodne solidarnosti s posebno skrbjo za trajno ohranjanje naravnih virov, zdravega okolja, bioloških pogojev za življenje in socialne pravičnosti.
- **Gospodarstvo** (ekonomski podsistem). Ključno je izhodišče, da je ekonomski podsistem zgolj ena od sestavin širšega naravnega in družbenega sistema. Kakovostna gospodarska rast je potreben pogoj kakovostnejšega življenja, saj je temelj za zmanjševanje materialne revščine in drugih prikrajšanosti. Toda gospodarska rast sama po sebi še ni dovolj; njeni dosežki morajo biti usmerjeni k izboljševanju blaginje prebivalcev, brez uničevanja vrednot, povečevanja entropije okolja in trganja povezav med ljudmi. Vodi naj v zmanjševanje brezposelnosti, boljšo izobrazbo, boljše zdravje ljudi – skratka k večji blaginji vseh. Povečano vlaganje v raziskave in razvoj ter spodbujanje inovativnosti naj pripomoreta k prestrukturiranju obstoječega gospodarstva, tako da bo to doseglo preskok na višjo tehnološko raven ob manjši rabi snovi in energije. Okolje s svojimi obnovljivimi naravnimi potenciali in novimi okoljskimi storitvami ter ekotehnologijami lahko precej poveča število delovnih mest. Prav tako lahko zadovoljevanje potreb po socialnih storitvah nudi nova delovna mesta.

- **Socialna integracija** (socialni podsistem). Socialna integracija je možna le ob materialni integraciji – družbeno sprejemljivi stopnji dohodkovne neenakosti, ki tudi najšibkejšim omogoča človeka vredno, dostojno življenje. Le ob zmernih materialnih razlikah je v družbi možno tudi sodelovanje na drugih področjih življenja, saj se na materialno izključevanje vežejo tudi druga izključevanja. Relativni dohodek posameznika je tudi mera njegove povezanosti z družbo, zato mora biti vsak posameznik dejavno udeležen pri urejanju skupnih zadev.

Za **enakomeren razvoj** družbe je nujno **ustvarjati nova delovna mesta**, utemeljiti razvoj **na kulturi in vrednotah družbe ter posameznikov, uveljavljati visoke standarde varovanja okolja ter ustrezne delovne in socialne standarde**, omogočati **udeležbo vseh** ljudi, omogočati **svobodo izbire** in zagotoviti **trajnostni (sustainable) pristop**. Torej ne gre samo za maksimiziranje materialnega bogastva kot cilja družbenega razvoja, ampak maksimiziranje kakovosti človekovega življenja, kjer se poleg ekonomske uspešnosti upoštevajo tudi ostale dejavnosti: zdravje, izobrazba in znanje, kultura in druge vrednote itn.⁵

Namesto še večjega enostranskega ustvarjanja (navidezne) **materialne blaginje**, kar smo počeli od industrijske revolucije dalje, se moramo posvetiti **sreči**⁶: ekonomsko dejavnost preusmeriti v tretji in četrti sektor – socialne stike, povezanost ljudi, ustvarjanje in razvijanje okolja. Sociala in

⁵ Že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je E. Allardt (*Imeti, ljubiti, biti*, 1975) ponudil enega prvih celostnih konceptov socialnega razvoja, ki ga poznamo po »formuli«: **imeti, ljubiti, biti**. Kar pomeni življenje, sestavljeno iz treh najpomembnejših dimenzij: zadovoljevanje materialnih potreb – imeti, zadovoljevanje societalnih (družbenih) potreb ali potrebo po pripadnosti – ljubiti in potrebo po samouresničevanju – biti, potrebo po ustvarjanju. Sledeč Allardu se pojem »imeti« nanaša na materialne življenjske pogoje, ki so nujni za preživetje. Človek mora imeti obleko, stanovanje, hrano in podobno, če sploh hoče biološko preživeti. V ta sklop uvrščamo tudi dostopnost do storitev, ki jih država nudi posamezniku (šola, zdravstvo ipd.). To dimenzijo pa lahko merimo s »trdimi« kazalci: ekonomsko stanje, število in velikost stanovanj, plače in podobno. Pojem »ljubiti« v Allardovi triadi zajema odnose posameznika z drugimi ljudmi, ki mu dajejo občutek pripadnosti in socialne ter kulturne identitete. Ta dimenzija zajema predvsem število, intenzivnost in kakovost stikov posameznika z drugimi ljudmi: v družini, med prijatelji in v soseski, pa tudi širše. Temu je najbližje kasneje razviti koncept »socialnega kapitala«. »Biti« pa se nanaša na integracijo posameznika v širšo skupnost, osebno rast in možnost aktivnega uveljavljanja v skupnosti in odnosa do narave. E. Fromm (*To have or to be*, 1976) pa je poudaril hierarhično vrednotno zaporedje med *imeti* in *biti*. Materialna blaginja človeka ne more osrečiti. Za srečo je potrebno samouresničenje človeka kot osebnosti. Na novem odnosu do imetja in bistva je mogoče zasnovati vzgojo v novega človeka za novo, srečnejšo družbo. Za to pa je med drugim treba opustiti logiko kapitalizma, diktat svobodnega trga in neomejeno gospodarsko rast.

⁶ Sreča je kazalec socialnega zdravja družbe. Kaže stopnjo ujemanja pričakovanj ljudi z možnostjo njihove zadovoljitve. Ugotavljamo jo z javnomnenjskimi anketami. Raziskave kažejo, da višjo stopnjo sreče kažejo prebivalci držav, kjer je manjša neenakost, kjer prevladujejo vrednote strpnosti, sodelovanja, odgovornosti in domišljije. V teh družbah je pomembna tudi skrb za demokracijo, človekove pravice in okolje, obstaja pa tudi visoka stopnja zaupanja. Na srečo posameznika pa najbolj vplivajo: varna ustvarjalna zaposlitev, zdravje, izobrazba, stiki z drugimi ljudmi, strpen odnos do drugih in drugačnih ter aktiven odnos do družbenega in fizičnega okolja. Sreče tu ne razumemo v individualističnem smislu, kjer je vsak posameznik odgovoren za svojo srečo, ampak v konceptu soodvisnosti, medsebojne povezanosti ljudi.

okolje naj več ne bosta predvsem motnja in omejitve za materialno produkcijo in dobiček, ampak izziv in priložnost za nova delovna mesta, za krepitev drugačne družbe, ki ne bo tekmovala v materialni potrošnji, ampak v sodelovanju in ustvarjanju.

Nekatere pomembne politike

(1) **Redefiniranje javnega in zasebnega, skupnega in posameznega, kolektivnega in individualnega.** Dosedanji proces liberalizacije je terjal odpovedovanje skupnemu/javnemu (privatizacija socialnih, kulturnih, komunikacijskih, zaposlitvenih, pokojninskih servisov; privatizacija naravnih virov in obremenjevanje okolja s prekomernim izčrpavanjem neobnovljivih virov energije itn.). Razkrajanje skupnega lastništva je povzročilo tudi razjedanje socialne blaginje, družbene kohezije, prelaganje odgovornosti, nižanje solidarnosti (generacijsko, spolno, versko, etnično, rasno, seksualno ali glede na druge identitete), višanje koruptivnosti, utilitarizma itn. ter končno tudi upadanje zaupanja (tako v institucije države kot med posamezniki), zaradi česar upada sreča ljudi, naraščata pa sebičnost in etnocentrizem.

(2) Na novo in natančno je treba načrtovati ločnico med obveznostmi države in obveznostmi državljanov za skupno socialno blaginjo in v skupnem družbenem okolju; med lastništvom države in lastništvom zasebnih institucij v omejenem prostoru. Tu govorimo o **odgovornosti države, sicer tiho podpiramo njeno prelaganje odgovornosti** prek pooblastil in liberalizacije »upravljanja skupnega«. Prav tako se moramo odločiti, ali bomo nadaljevali z liberalizacijo družbenega (javnega/skupnega) ali pa bomo ta trend obrnili. Kaj bomo naredili s tistimi podjetji, storitvami, naravnimi viri itn., ki so potrebni za osnovno človekovo eksistenco in niso več v državni lasti? Kako celostno in enakopravno **določiti prioritete nacionalizacije** in ali se sploh bomo odločili za nacionalizacijo?

(3) Vlada se odloča za posredovanje/nacionalizacijo pri določenih podjetjih, katerih stečaj bi se sicer lahko odrazil v širših socialnih pretresih. Kaj bomo naredili z vsemi drugimi podjetji, ki jih čaka stečaj, pa zaradi nižjega deleža zaposlenih še ne predstavljajo socialne bombe v svoji regiji? Za reševanje teh problemov je treba **določiti prioritete**: ali bomo v prihodnje bolj pozorni na razpadanje zdravstvenih, izobraževalnih, pokojninskih, socialnih idr. javnih servisov, ali pa bomo z investicijami prekrivali politično sramoto, neodgovoren in neenakomeren regionalni razvoj ter podjetja »sanirali«, čeprav so v zasebni lasti in so stečaji posledice napačnih poslovnih odločitev in slabega menedžmenta.

(4) Doslej je bil javni sektor pomemben vir delovnih mest v Sloveniji. **Močan javni sektor** je veliko prispeval tako k umirjanju gibanj neenakosti plač kot tudi k razmeroma majhnim razlikam v plačah glede na spol. Bo imel javni sektor še naprej tako poudarjeno vlogo? Bo javni sektor

vključil tudi doslej zapostavljene partnerje pri izgradnji stabilne in egalitarne družbe (nevladni sektor, civilno družbo, gibanja itn.)? Bomo v prihodnje nadaljevali liberalizacijo (na primer vodnih in drugih naravnih virov, bank, šolskega in zdravstvenega sistema itn.), ki je bila značilna za pretekli desetletji in kar smo neupravičeno imenovali »trajnostni razvoj«, ali pa bomo **na novo premislili pojem »trajnost«** in se tudi v realnih politikah odgovorno približali konceptom, ki so bili doslej zlorabljeni prav v protislovne namene? Glede tega se moramo kolektivno odločiti, kateri družbeni sektorji in naravni viri bi morali postati skupnostni (na primer vodni viri, mokrišča, gozdovi itn.), kako v praksi definirati neodtujljivost dostopa do vseh servisov, ki jih potrebuje človek za dostojno življenje (zdravstvo, šolstvo, komunikacijski in komunalni servisi, institucije zaposlovanja itn.). Ali bomo ohranjali kulturno krajino kot zgodovinsko dediščino prostora? Bomo dovolili patentiranje vednosti, veščin, sposobnosti, delov naravnih genomov, semen itn., ki so proizvodi skupnosti in/ali narave?

(5) **Uvajanje politik redistribucije in solidarnosti.** Če se kriza kapitalističnega sistema pojavlja vse bolj zaradi nepravične porazdelitve ustvarjenega, kar ugotavlja vrsta strokovnjakov, mora vizija razvoja določiti mehanizme, ki bodo zagotavljali večjo udeležbo ljudi tudi pri preraždelitvi bogastva. Pri tem naj bo posebna pozornost namenjena skupinam, ki po svojih sposobnostih prispevajo za družbeno blaginjo, vendar kljub temu sebi in svojim družinam ne zmorejo zagotoviti dostojnih življenjskih razmer (ranljive skupine, starostniki, hendikepirani, najbolj prekarni delavci, prebivalci propadajočih vasi itn.) ter tisti posamezniki ali gospodinjstva, ki so jih prizadele nesreče ali tragedije (naravne nesreče, kronične bolezni in invalidnost, motnje v razvoju otrok, revščina, odvisnosti od substanc itn.).

(6) Predhodne dileme odpirajo tudi potrebo po **redefiniranju odnosa med delom in kapitalom**, ki se je v Sloveniji pojavila prav ob zadnji globalni krizi. Čeprav delavci niso bili v polni meri deležni sadov večje gospodarske rasti (delež sredstev za zaposlene v BDP se je v času konjunktore zmanjševal), so bili prvi, ki so občutili vse posledice krize v svojem vsakdanjem boju za preživetje (strah pred izgubo zaposlitve; skrajšanje delavnika zaradi upada naročil, znižanje plače; prisilni dopusti). Kriza je bila izgovor za hitre stečaje podjetij; odpovedane ali prestavljene so bile investicij, povečali so se pritiski za racionalizacijo javnih servisov itn.

Vsaka kriza simptomatično nemudoma razreši nakopičeni konflikt med delom in kapitalom, saj morajo v krizi potrpeti vsi. Kakšna bo nadaljnja **vloga in participacija delavcev v delovnem procesu**? Bomo razvojne politike še naprej gradili na *(samo)izčrpavanju dela*, na izgorelosti delavcev in nadaljnem povečevanju delovne produktivnosti? Kakšna bo nova vloga delavcev v javnih institucijah in podjetjih in kako lahko izboljšamo pogoje dela in vloge delavcev v zasebnih podjetjih? Bo delovna sila še bolj prekarna in fleksibilna, na udaru konkurenčnosti in

»odličnosti«, ali pa bo imela svojo vlogo tudi pri upravljanju podjetij in institucij – bo soupravljal delovni proces, se pri tem dodatno izobraževala, bo udeležena pri delitvi dobička, bo nagrajena za kolektivne in skupne dosežke? Bo delavec še naprej samo sredstvo za doseg cilja ali pa bo **dobro, kakovostno in dostojanstveno** življenje ljudi v zdravem okolju postalo glavni cilj prihodnjega razvoja Slovenije?

(7) **Uvajanje standardov in načel odgovornosti.** Samo s prerazporeditvijo lastništva, vlog in obveznosti se prerazporedi tudi odgovornost. Brez jasnih opredelitev glede preteklih neodgovornih ravnanj politikov, vlad, lastnikov kapitala in podjetij, uprav in nadzornih svetov ne moremo določiti prihodnje politike, ki bo spodbujala in nagrajevala odgovorno ravnanje. Kako kaznovati politično neodgovornost vlade, ministra, poslanca, podjetnika (materialno, simbolno itn.)? Kako popraviti neodgovorna ravnanja lastnikov podjetij, investorjev, uprav, menedžerskih prevzemov itn., ki so zaradi osebnih koristi uničili poslovni ugled domačih podjetij in s tem na račun lastnih interesov prispevali k vse večjemu deležu brezposelne delovne sile in vse večji socialni in okoljski ranljivosti regij, lokalnih skupnosti, družin, določenih poklicev, starostnih skupin itn.?

Kako popraviti negativne vplive v okolju, ki jih je povzročilo neodgovorno gospodarjenje z naravnimi viri? Ali bomo še naprej spodbujali in nagrajevali tiste posameznike, ki hkrati zastopajo več vidnejših delovnih funkcij, prejemajo nepredstavljivo visoke plače (ter dodatke), povrh vsega pa delo opravljajo slabo, neodgovorno ali celo oškodujejo družbo? Ali se bomo raje odločali za rotacije funkcij na najpomembnejših zaposlitvenih mestih ter s tem omogočili večjo participacijo, večjo kontrolo in tudi večje sodelovanje med nosilci najodgovornejših nalog za družbeno dobro? Samo prek uvajanja standardov in načel odgovornosti se lahko približamo **pravičnosti**.

(8) **Od nadzorništva k samoupravljanju/soupravljanju in samonadzoru.** Bomo napake znotraj sistemov še naprej odpravljali z množenjem novih institucij, uprav in organov (zahteve po novih »varuhih«, finančni policiji, komisijah) ali pa bomo preuredili obstoječe sisteme in podsisteme tako, da bodo notranji nadzor, **kolektivna kontrola** in **preverjanje skozi sodelovanje** (v delovnem procesu in pri odgovornosti) sestavine delovanja samega sistema? Bo odgovornost vgrajena v sistem in uprave ali pa jo bomo zagotavljali prav s prerazporeditvijo med javnim in zasebnim in večjo udeležbo partnerjev, da se kar najbolj zmanjšajo napake?

(9) **Od politik odvisnosti k politikam trajnostne samozadostnosti.** Pretekle strategije razvoja v domačem in globalnem okolju so družbeni razvoj usmerjale v vse večjo odvisnost – z netrajnostnim poseganjem v naravo, nihanjem cen na globalnih trgih, tujimi investicijami itn. Prihodnost je v novih strategijah, naravnanih tako, da bodo krepile človekovo in nacionalno

samozadostnost zlasti glede na tiste vidike življenja, brez katerih človek ne more preživeti: **krepitev prehranske samozadostnosti** (z novimi organskimi, permakulturnimi in drugimi sonaravnimi oblikami kmetijstva) – vključno s samozadostnostjo glede semen, uporabo naravnih gnojil, iskanjem alternativnih in uporabo že uveljavljenih, ekološko neoporečnih načinov za brzdanje škodljivcev itn.; **spodbujanje energetske samozadostnosti** (v prid decentraliziranih, lokalnih in obnovljivih virov energije, ki ne izčrpavajo okolja – *učinkovita in sonaravna raba energije*) ter vrste drugih samozadostnosti (npr. glede oskrbe z vodo), tako da bi kot država, družba in posamezniki postali veliko manj občutljivi in izpostavljeni.

Izhodišče, iz katerega bi se politike samozadostnosti sploh lahko izgrajevale, bi bila nova **ureditev lastništva in ravnanja z neodtujljivimi naravnimi viri** (voda, zrak, nacionalni parki, zaščitena območja itn.), s katerimi bi morali vsi ravnati skrajno odgovorno. V tem oziru je treba določiti, v katera področja liberalizacija ne sme poseči, in kako jo odpraviti, če je že posegla. Sonaraven in trajnosten razvoj vseh slovenskih pokrajin bi moral sam poskrbeti tudi za komunalne storitve (razgrajevanje odpadkov), komunikacijske storitve, javni promet (trajnostne oblike mobilnosti, zmanjševanje prometnih emisij itn.). Skladnejši in policentrični regionalni razvoj Slovenije je ključni pogoj za trajnostno aktiviranje številnih regionalnih virov in ohranjanje poseljenosti in obdelanosti slovenskih pokrajin.

(10) **K politikam trajne samozadostnosti lahko veliko prispevajo tudi zgodovinske prednosti.** Ali bomo ohranjali **kulturno krajino kot zgodovinsko, estetsko in naravno dediščino prostora** ali pa jo bomo žrtvovali v imenu gospodarskih interesov? Ali bomo zmogli zavarovati preostala kmetijska zemljišča, potrebna za čim večjo prehransko samozadostnost? Kakšen bo **ekološki odtis** bodočih politik na naravno okolje, biotope itn.? **Ravnovesje** med materialnimi potrebami človeštva in zmogljivostjo narave bi lahko dosegli s prepoznavanjem in upoštevanjem vseh zunanjih okoljskih stroškov proizvodnje in storitev ter **ekosistemskim ovrednotenjem naravnega kapitala**, vendar ne zato, da bi ga podvrgli liberalnim tržnim zakonitostim, pač pa da bi na podlagi ocen naravnega bogastva lahko vzpostavili dolgoročno sonaravno paradigmo razvoja.

(11) **Mednarodna politika: od lojalnosti** mednarodnim institucijam k **politiki poguma, ustvarjalnih in drznih iniciativ ter humanistične etike**: vstop Slovenije v EU je imel doslej tako prednosti kot slabosti. Negativni vidiki politik EU za Slovenijo in širšo skupnost doslej še niso bili deležni kritične obravnave, prav tako pa ni bilo poskusov političnih strategij vplivanja na usmeritve EU in ustvarjalnih predlogov, s katerimi bi Slovenija odločilno zaznamovala vsaj določene segmente skupne, evropske politike, in sicer tiste, v katerih je zaradi svoje zgodovinske

dediščine in v geopolitičnem oziru **edinstvena, samosvoja ter politično in kulturno relevantna.**

Mednarodne organizacije, tudi bančni giganti in celo globalne velesile vedno pogosteje priznavajo napake, storjene v neposredni preteklosti, manj pripravljene pa so na nujne spremembe, ki bi pomenile konec politik nasilnega podrejanja in sebičnega izkoriščanja šibkejših skupnosti, držav, ljudi in vsega planeta.⁷ Tako še naprej poglobljajo odvisnost, neenakost, spodbujajo hierarhizacijo in homogenizacijo⁸ med družbami in znotraj družb. Zato bo morala vizija vsebovati natančno izdelane politike boja proti tistim usmeritvam, ki imajo neugodne posledice tako za Slovenijo kot za širšo mednarodno skupnost in okolje.⁹

Vizija bo morala prinesiti temeljito premišljene odgovore na tale vprašanja: ali so podedovane mednarodne ustanove, nastale v obdobju hladne vojne, še primeren okvir za reševanje današnjih globalnih izzivov vsemu človeštvu? Bo slovenska vojska z vključevanjem v varnostne posege po vsem svetu prispevala kaj pomembnega k človekovi varnosti? Ali znamo ločevati, že v krogu EU, pa tudi širše, med podporo državam in solidarnostjo z ljudstvi, in vzpostavljanjem novega globalnega gospostva in izkoriščanja, na primer naftnih virov? Kakšno vlogo je v tej igri Slovenija dobila od drugih, in kakšno bi si morala vzeti sama? Kako od kritike, nezaupanja in neloyalnosti do takih ciljev preiti v politiko poguma, drznih iniciativ in humanističnih intervencij? Kako od politike podrejanja v mednarodnem okolju preiti k politiki konstruktivnih in ustvarjalnih konfliktov?

⁷ Na neuspele poskuse Svetove Banke in Mednarodnega denarnega sklada, da bi s Programom strukturne prilagoditve (*Structural Adjustment Programs*) v obdobju dolžniške krize ponovno povečevala gospodarsko rast v revnih državah Juga, sta morali organizaciji zaradi neuspeha in grozovite revščine odgovoriti z novim programom zmanjševanja revščine (*Poverty Reduction Strategy*), za katerega pa že sedaj ocenjujeta, da je neučinkovit: okrepil je nevladni sektor, vendar se revščina v državah z nizkimi dohodki še hitreje povečuje. Združeni narodi že sedaj ugotavljajo, da predlagani *Millenium Goals*, s katerimi naj bi odpravil revščino do leta 2015, ne bodo doseženi. Najslabše pa kaže varnostnim strategijam v okviru NATO, ki imajo – globalno gledano – tudi najmanj javne podpore, ter politikam, ki spodbujajo okoljsko etiko in sonaraven razvoj.

⁸ Homogenizacija označuje prevladujoče globalne politike (linerani model razvoja), ki stremijo k poenostavljanju, poenotenju ali standardiziranju procesov v družbenem in naravnem okolju in s tem uničuje tako raznovrstnost, mnogoterost in heterogenost družbenih procesov (v posamezni družbi in med družbami) kot tudi biotsko raznovrstnost.

⁹ Že primer kmetijskih subvencijskih politik ali pa nova zakonodaja o gensko spremenjenih rastlinah na območju držav EU kažeta, kolikšno škodo lahko taki ukrepi prizadenejo Sloveniji (z netrajnostno paradigmo, večanjem prehranske odvisnosti, tveganjem novih bolezni, vnosom novih genov v naravne ekosisteme itn.). Klimatske spremembe so politično vprašanje sodobne globalne družbe, vendar doslej mednarodne institucije niso z ničemer poskusile preprečiti ogrožanja človekovega življenjskega prostora. Kakšna bo vloga Slovenije v mednarodnih institucijah, kadar se bodo uvajale spremembe, ki lahko ogrozijo velik del svetovne populacije, ne le prebivalcev Slovenije?

To so le nekateri premisleki o novi paradigmi **sonaravnega, vzajemnega, odgovornega, medregijsko skladnejšega in trajno vzdržnega razvoja Slovenije**, ki niso več utemeljeni na spodbujanju enostranske in količinsko zasnovane gospodarske rasti, pač pa na **sozvočju heterogenosti naravnega okolja in družbe, celovitosti in doslednosti razvojne paradigme** za Slovenijo in širše mednarodno okolje, na **odpravljanju neenakosti in krepitvi solidarnosti** v vseh segmentih družbe, na **novi in drugačni družbeni vlogi** delavca, državljana, starostnika itn. Prav s predstavljenimi **politikami skupnega, neodtujljivega, pravičnejše porazdelitve dobrin, odgovornosti, soupravljanja, samozadostnosti, ravnovesja** se lahko Slovenija izvije iz aktualnih in pretečih gospodarskih/finančnih kriz. V tem oziru bi lahko tudi civilna družba afirmirala svojo vlogo – postala bi **dejaven, dopolnjevalen in kreativen akter družbenega preloma oziroma sprememb**. To vlogo so doslej v Sloveniji opravljala različna družbena gibanja, katerih domet je bil odvisen od širše družbene volje. Širša javnost je na pozive k bolj strpnemu, egalitarnemu in solidarnemu sistemu pogosto odgovarjala negativno (primeri vaških straž, nestrpnosti do izbrisanih, beguncev, migrantov, homoseksualcev, Romov idr.). Z novo paradigmo, ki bi predvsem spodbujala družbeno samozadostnost in krepila samoupravljanje in soupravljanje, bi gibanja svojo energijo od politik proti neprimernim ukrepom vlade lahko preusmerila v neposredne politike ustvarjanja širše družbene blaginje. **Kohezivnost in integracijo** lahko družbe dosežajo le z večjo in enotno participacijo vseh, ki si prizadevajo za višjo kakovost življenja v Sloveniji in drugod po svetu, kot tudi z redefiniranjem družbenih vlog, ki bodo od strategij preprečevanja nevarnih in netrajnostnih politik prešle v inovativne in ustvarjalne politike spreminjanja našega odnosa (in dožemanja) do sveta, edinega planeta ter navsezadnje tudi drug do drugega.

Razlaga pojmov:

Brezobzirna gospodarska rast – prvič jo utemelji UNDP (1996), pomeni pa razvoj, pri katerem so pozitivni rezultati gospodarske rasti namenjeni le bogati manjšini.

Rast brez prihodnosti – prvič jo utemelji UNDP (1996), pomeni pa razvoj, pri katerem hitra in nenadzorovana rast temelji na brezobzirnem uničevanju okolja. Škoda pogosto presega dosežke gospodarske rasti, hkrati pa je pogosto tudi nepopravljiva.

Rast brez zaposlitve – prvič jo utemelji UNDP (1996), pomeni pa razvoj, pri katerem gospodarske rasti ne spremljajo povečane možnosti zaposlovanja.

Rast brez korenin – prvič jo utemelji UNDP (1996), pomeni pa rast, ki slabi ali uničuje kulturno identiteto ljudi, narodov, skupnosti. Na svetovni ravni je opaziti močen pritisk na kulturno uniformiranje

narodov, ki jih povzročajo nalezljivi vzorci porabe in življenjskega sloga (npr. hitra prehrana). Po drugi strani pa je čutiti močne želje po uniformiranju znotraj držav, ki se kažejo v pritiskih na manjšine.

Rast brez glasu – prvič jo utemelji UNDP (1996), pomeni pa gospodarsko rast, ki je ne spremljata večja demokratizacija in udeležba prebivalcev, pač pa vse bolj apatični državljani in državljanke.

Trajnostni razvoj – večplastni dvig blagostanja prebivalcev, torej odgovoren dvig materialnega, socialnega in okoljskega blagostanja sedanjih generacij na celotnem planetu brez ogrožanja eksistenčnih pogojev prihodnjih generacij in celotne biosfere.

Teorije o človeškem kapitalu ali o **razvoju človeških virov** pojmujejo človeka kot sredstvo za povečevanje dohodka in materialne blaginje. Človeka jim je *input* za večanje produktivnosti. Pristopi človekove blaginje gledajo na posameznika le kot na uživalca razvoja, ne tudi kot dejavnega udeleženca. Pristopi osnovnih potreb se posvečajo predvsem košaricam dobrin in storitvam, ki jih je treba zagotoviti: hrana, stanovanje, obleka, zdravstvena oskrba in podobno. Za to je potrebno le zagotoviti dobrine in servise, ne upoštevajo pa aktivne vloge ljudi.

Prekarnost (prekarizacija) in **fleksibilnost (fleksibilizacija)** sta termina, ki sta se v družboslovju ponovno uveljavila za poimenovanje pogojev in procesov, ki jih definira postfordistični trg dela. Prekariat označuje tiste populacije, ki se zaposlujejo 'po milosti' in 'glede na milost' delodajalcev (v drastični obliki se prekarizacija uveljavlja med najbolj marginaliziranimi skupinami, kot so prebežniki, izbrisani, drugi prebivalci in prebivalke brez papirjev ali delovnih vizumov ...). Njihovo delo in življenje (kot tudi življenje njihovih družin, gospodinjestev) je tako skorajda absolutno odvisno od fleksibilizacije ter zahtev, naklonjenosti, arbitrarnosti in samovolje delodajalcev. Pri tem je potrebno upoštevati, da se prekarizacija vzpostavlja v vseh segmentih trga dela – le da je manifestacija prekarizacije med delavci za nedoločen čas pogosto bistveno nižja kot med pogodbenimi idr. delavci z začasnimi oblikami zaposlitve.

V Ljubljani, 7. 12. 2009